

ВПЛИВ ПОДІЙ 11 ВЕРЕСНЯ 2001 Р. НА АМЕРИКАНСЬКО-АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІ ВІДНОСИНИ (2001- 2002 рр.)

У статті розглядається як політика США щодо Каспійського регіону в період 2001-2002 рр. загалом, так й особливості розвитку й трансформації американсько-азербайджанських відносин на тлі розгортання антитерористичної боротьби Вашингтона проти афганських талібів. Ключові слова: Азербайджан, Каспійський регіон, США, Дж. Буш-молодший, тероризм, таліби.

В статье рассматривается как политика США относительно Каспийского региона в период 2001-2002 гг. вообще, так и особенности развития и трансформации американо-азербайджанских отношений на фоне развертывания антитеррористической борьбы Вашингтона против афганских талибов. Ключевые слова: Азербайджан, Каспийский регион, США, Дж. Буш-младший, терроризм, талибы.

The article considers U.S. policy regarding the Caspian region in the period from 2001 to 2002 in general, and especially the development and transformation of the US-Azerbaijani relations among Washington's deployment of antiterrorist struggle against the Afghan Taliban. Keywords: Azerbaijan, the Caspian region, the United States, George W. Bush, terrorism, Taliban.

Постановка проблеми й аналіз актуальних досліджень. Події 11 вересня 2001 р. можна вважати початком чергового, але відмінного від попередніх етапу зовнішньої політики США у Каспійському регіоні взагалі й в Азербайджані зокрема. Наприкінці 2001 – у 2002 рр. тут склалася принципово нова, змодельована американцями геополітична ситуація. Мова йшла про диверсифікацію джерел енергоносіїв, забезпечення їхнього безперешкодного постачання на зовнішній ринок, контроль над транспортними комунікаціями, створення нових структур економічних зв'язків, вплив на вирішення питання щодо правового статусу Каспійського моря, розміщення військових баз в Азербайджані й інших каспійських і середньоазійських республіках тощо. Особливості американсько-азербайджанських відносин, як і політика США щодо країн Каспійського регіону ставали об'єктом дослідження К.Гаджієва, С.Жильцова, Ф.Рзаєва, О.Смирнова, А.Шайхулліної та інших. Однак вони у своїй більшості розглядали спектр проблем, пов'язаний із проникненням й укріпленням позицій Вашингтона в регіоні, до подій 2001 р., або лише опосередковано про них згадували. Саме тому **маємо на меті** розглянути й проаналізувати зовнішньополітичні кроки Білого дому як щодо Азербайджану, так і щодо інших закавказьких і середньоазійських республік у сув'язі з антитерористичними заходами адміністрації Дж. Буша-молодшого на Близькому Сході.

Виклад основного матеріалу. У 2000 р. до влади в США прийшов Дж. Буш-молодший, який переміг у передвибірчій гонці кандидата від Демократичної партії А.Гора й став сорок третім президентом наймогутнішої країни світу – Сполучених Штатів. Офіційне визнання цього факту більше нагадувало розв'язку неймовірно цікавої й захопливої політичної мелодрами в режимі онлайн, кульмінацією котрої стали події у Флориді. К.Райс не без гумору, приправленого містичними забобонами, згадує про оголошення результатів виборів, за котрим вона разом із родиною й друзями Дж. Буша спостерігала в готелі «Фор Сізенс»: «Мічиган, Іллінойс, Пенсільванія та Флорида проголосували не на нашу користь» [1, с.282]. Почувши це, вона запропонувала Д. Буш-Кох помінятися місцями, як це робили вболівальники спортивних ігор, аби улюблена команда перемогла. «І, – продовжує майбутня радниця президента з питань національної безпеки, – магічним чином компанія NBC повідомила, що ми перемогли у штаті Джорджія» [1, с.283]. На екрані навіть з'явився надпис: «Джордж Буш – сорок третій президент США» [1, с.283]. Журналісти NBC у гонитві за сенсацією, не дочекавшись остаточного підрахунку голосів, також оголосили главою держави спочатку А.Гора, потім Дж. Буша-молодшого, а через деякий час глобальна новинна телемережа вибачилася й повідомила, що результати невідомі. Останнє слово залишалося за Флоридою. Перерахунок голосів припинили й призначили розгляд справи на понеділок, 11 грудня, за постановою Верховного Суду п'ятьма голосами проти чотирьох ручний. На думку К.Райс, це означало, що більшість суддів вирішили на користь Дж. Буша, визнавши його переможцем на виборах у штаті Флорида [1, с.283]. Пані Райс не помилилася – із мінімальною перевагою Дж. Буш таки випередив свого конкурента й став переможцем президентського марафону, проте ці скандальні події розкололи американське суспільство, поставивши під сумнів легітимність влади новообраного глави держави. Однак уже менше, ніж через рік моніторинги громадської думки й різноманітні соціальні опитування показали, що Дж. Буш-молодший користується підтримкою переважної більшості населення країни. Отже, відбулася консолідація американців перед обличчям

серйозної загрози, уособленням якої став міжнародний тероризм на чолі з У. бен Ладеном, а конкретніше – події 11 вересня 2001 р.

Руйнування Всесвітнього торгового центру в США терористами-смертниками, що захопили кілька літаків, перетворило Дж. Буша із сумнівного політика на харизматичного рятівника нації. Терористичні акти й боротьба з «Аль-Каїдою» допомогли його адміністрації вирішити два надзвичайно складних завдання у внутрішній і зовнішній політиці. У внутрішній – об'єднати суспільство перед зовнішньою небезпекою, у зовнішній – активізувати свою діяльність у всіх регіонах світу, у тому числі й у Каспійському, обумовлюючи це потребою боротися як із самими терористами, так і з тими, хто їх фінансує. Якщо 90-ті рр. ХХ ст. були витрачені Сполученими Штатами на укріплення позицій на Каспії взагалі й в Азербайджані як одній із провідних держав регіону – зокрема, то події кінця 2001 – початку 2002 р. заклали основні тенденції політики Вашингтона тут на наступні десятиріччя [2, с.247].

Ще за президента Дж. Буша-старшого Азербайджан розглядався як республіка, котра в тюркському світі й у стратегії поширення турецького пантюркізму посідала мало чи не найважливіше місце, бо мала тісні контакти з Туреччиною, певний вплив на Туркменію, Казахстан, народи Північного Кавказу, але при цьому перебувала в конфронтації з сусідами – Вірменією, Іраном, Росією. Починаючи з 1993 р. із приходом до влади в США Б.Клінтона, а в Азербайджані – Г.Алієва політичне становище республіки змінилося на краще. Її нафтові ресурси, готовність до діалогу з Заходом, особливо зі США, імпонували Білому домові. Після того, як Каспійський регіон почав розглядатися американцями як зона стратегічно важливих інтересів, вони звернули увагу на нову, динамічну, геополітичну категоріальну державну одиницю Закавказзя – на Азербайджан. Уже перші кроки нової адміністрації Дж. Буша-молодшого показали, що США не тільки не мають наміру відмовлятися від ролі лідера в регіоні, але й прагнуть посилити тут свій вплив. Антитерористичні заходи Білого дому на Близькому Сході у великій мірі сприяли реалізації цих амбітних задумів. Якщо до 11 вересня проникнення й укріплення на Каспії американців відбувалося шляхом налагодження дипломатичних відносин, за активного використання приватного капіталу й супроводжувалося відмовою від військового втручання, то після вересневих подій в американській стратегії почали домінувати якраз військова складова й залучення саме державних структур, які взяли на себе ініціативу з реалізації американської стратегії в регіоні [2, с. 251]. По суті, Вашингтон задіяв нові підходи, форми співпраці, впливу, тиску, для того, аби його багатоаспектна політика, розрахована на десятиліття, досягла своєї цілі: забезпечити безперешкодну доставку каспійських вуглеводнів на зовнішні ринки, пустити мультимодальні комунікації в обхід Росії, вивести з гри Китай, розташувати військові бази в республіках регіону, щоб мати змогу в перспективі наносити превентивні удари по Іраку, Ірану чи по інших «ворогах демократії», котрі посягали б на могутність США.

Країни регіону в окресленій геополітичній ситуації не залишалися лише пасивним об'єктом активної зовнішньополітичної діяльності Білого дому. Якщо Вашингтон, зі свого боку, намагався залучити якомога більшу кількість союзників у боротьбі зі світовим тероризмом, щоб створити ілюзію всесвітнього хрестового походу проти «Талібану», то закавказькі й центральноазійські республіки СНД підтримали американську операцію відплати, маючи на меті заробити на цьому політичні, фінансові й економічні дивіденди. І їм це вдалося. Для ударів по афганським талібам США в Закавказзі й Центральній Азії потрібен був плацдарм, що змушувало їх іти на поступки навіть тим країнам регіону, щодо яких діяли обмеження й санкції. За інформацією газети USA Today, у Вашингтоні на той момент обговорювалося питання стосовно відміни ембарго на поставки зброї в двадцять сім країн [3, с.1].

У цьому списку мало чи не найпершому місці значився Азербайджан, над котрим тяжіла сумнозвісна поправка №907 (1992) до «Акту на підтримку свободи», що забороняла надавати урядову фінансову допомогу Баку доти, доки не будуть вирішені азербайджансько-вірменські протиріччя в усіх своїх проявах (блокада Нагірного Карабаху і Вірменії Азербайджаном, перешкоджання зі сторони Азербайджану надходженню гуманітарної допомоги вірменським і карабаським біженцям, порушення прав і свобод військовополонених в азербайджанських в'язницях і т.д.). Цю поправку можна порівняти із забралом, що перепинило потужний американський фінансовий потік, котрий пробивав собі русло в напрямку перспективної економіки закавказької республіки. Від її дії особливо потерпав Азербайджан, що потребував грошової підтримки могутнього заокеанського партнера, а тому зовнішньополітичним відомством республіки, дипломатичним корпусом й особисто лідером країни Г.Алієвим протягом майже десятиліття було зроблено чимало спроб, аби 907-е доповнення таки було анульоване. Натомість американський

Конгрес, зазнаючи серйозного впливу вірменської діаспори, відмовлявся задовольнити клопотання азербайджанської сторони й азербайджанських лобістів у законодавчому органі США.

Деякі зрушення намітилися в 1996 – на початку 1997 рр. У січні 1996 р. Конгрес США з ініціативи конгресмена від Демократичної партії Ч.Уїлсона прийняв поправку, котра дозволяла американському президентові на власний розсуд збільшити допомогу Азербайджану, незважаючи на наявність 907-го поповнення, якщо він дійде висновку, що в цьому є потреба, а та допомога, яка надходить від неурядових організацій, замала для вирішення економічних проблем країн [4, с.12]. У наступному 1997 р. Конгресом також були внесені зміни до поправки, згідно з якими уряд Сполучених Штатів міг виділяти кошти Азербайджану на гуманітарні потреби, на розвиток демократії, на попередження створення зброї масового знищення й по лінії Агентства з торгівлі та розвитку. Через два роки, у 1999 р. надано дозвіл на реалізацію в республіці програми Експортно-імпортного банку та корпорації зі страхування зарубіжних інвестицій. У свою чергу Азербайджан прийняв закон «Про розподіл продукції», що мав велике значення для американських капіталовкладень у нафтогазову та гірничодобувну галузі [5, с.32].

Хоча в 1997-2000 рр. Білий дім активно допомагав офіційному Баку у військовій галузі через своїх союзників по Північноатлантичному альянсу, усупереч обмеженням, накладеним поправкою, сюди також надходили кошти від неурядових організацій, однак Азербайджан оперував цифрами, котрі, як вважалося, свідчили про дискримінаційну суть 907-го доповнення. Так, у рамках «Акта на підтримку свободи» протягом десяти років США надали допомогу Вірменії в розмірі 1,6 млрд. доларів, а Азербайджану лише на суму в 600 млн. доларів. Саме тому азербайджанська сторона не задовольнилася «поправками до поправки», а наполягала на її відміні. Після подій 11 вересня 2001 р. у Баку з'явилася реальна можливість припинити дію 907-го доповнення. Майже одразу стало відомо, що адміністрація Дж. Буша виступила з ініціативою надати допомогу в розмірі 600 млн. доларів Пакистану, Азербайджану й афганській опозиції. Цей економічний пакет був частиною планів Вашингтона щодо фінансової підтримки антитерористичної коаліції. Відповідний законопроект було підготовлено С.Браунбеком. Важливою складовою вказаного документа було те, що конгресмен пропонував узагалі відмінити дію поправки до «Акта на підтримку свободи» [6, с.1].

Ці рішення визначалося військово-політичними реаліями, що склалися в системі міжнародних відносин у регіоні й узагалі в американсько-азербайджанських відносинах. Після того, як Баку увійшло до лав антитерористичної коаліції, відкрило свій повітряний простір для військових літаків США й НАТО, що боролися проти афганських талібів, виникла реальна потреба в розширенні військової співпраці між двома країнами. Як наслідок, у середині листопада 2001 р. Узгоджувальна комісія Сенату й Палати представників вищого законодавчого органу США прийняла рішення про тимчасове призупинення 907-ї статті. Остаточний вердикт законодавців був прийнятий під жорстким тиском адміністрації Дж. Буша, котра аргументувала свою позицію необхідністю домогтися більш активного залучення Баку до операції проти терористів. Разом із тим у цьому документі вказувалося на те, що надану допомогу Азербайджан не міг використати проти Вірменії, вірменських общин на Кавказі й з метою перешкоджання мирному врегулюванню нагірно-карабаського конфлікту [7, с.1]. Вірменія при цьому отримала відкупне в сумі 94,3 млн. доларів, які американці пообіцяли Єревану на 2002 р. у вигляді фінансової допомоги.

Такі серйозні зрушення в американсько-азербайджанських відносинах знайшли вдячний відгук у Баку. Міністр закордонних справ АР В.Гулієв запевнив, що Азербайджан долучився до антитерористичної боротьби не з метою отримання якихось вигод, але й висловив сподівання, що Президент США таки підпише відповідний документ щодо відміни 907-ї поправки й це відкриє широкі можливості для співпраці в галузі безпеки [8, с.1]. Узгоджувальна комісія надала главі держави право призупинити дію доповнення до 31 грудня 2002 р. Надалі президент міг це зробити без узгодження з Сенатом і Конгресом. Дж. Буш прийняв рішення скористатися цим правом протягом 2002-2004 рр. У його указах наголошувалося на необхідності посилити безпеку кордонів Азербайджану для збільшення ефективності антитерористичної коаліції [9, с.2]. Крім того, зусилля Білого дому були направлені на економічну інтеграцію і військово-політичну переорієнтацію Азербайджану й узагалі країн Каспійського регіону на співпрацю зі Сполученими Штатами з метою збільшення комерційних можливостей для американських компаній, розширення своєї присутності в тих країнах, котрі навіть опосередковано могли впливати на ситуацію в регіоні [10, с. 249], вирішення регіональних конфліктів на умовах, нав'язаних Вашингтоном, здійснення контролю й над видобутком, і над транспортування каспійських вуглеводнів і, звичайно що, створення надійного плацдарму й низки військово-стратегічних натовських баз, щоб тримати на прицілі Близький і Середній Схід, а також Росію.

Для досягнення поставленої мети американці, як завжди, збільшили асигнування в економіки Закавказьких країн, поставивши їх у кредитну залежність, або ж зробили такі пропозиції, від яких ті відмовитися не могли. Так, Киргизія отримала позику від МВФ у розмірі 90 млн. доларів [11, с.1], хоча вже на початку 2002 р. прем'єр-міністр цієї республіки назвав цифру зовнішнього боргу – 1,5 млрд. доларів. Це фактично означало, що держава потрапила в лихварську залежність і було створено всі умови для управління нею зовні [12, с.249]. Наприклад, Киргизія не мала права розміщувати на своїй території військові бази інших держав, адже була учасницею Договору про колективну безпеку, однак це не завадило парламенту країни дати згоду на використання американцями аеродрому «Манас» [12, с.257]. Узбекистан отримав 80 млн. доларів на модернізацію й реконструкцію інфраструктури, так чи інакше пов'язаної з діяльністю воєнної бази «Ханабад», де склалися американські гвинтокрили й джипи. Більше того, у бюджет США було закладено сотні мільйонів доларів, які планувалося спрямувати на технічне переоснащення узбецьких баз [12, с.257]. Таджикистан також отримав гарні прибутки від обслуговування американських літаків на своїх військово-повітряних базах й аеродромі в Кулябі й від надання повітряного коридору для натовської авіації: за кожний виліт-посадку таджики мали від 4 до 7 тис. доларів [12, с.257], а це суттєво поповнило бюджет країни.

Висновки й основні перспективи дослідження. Таким чином, атаки терористів 11 вересня 2001 р. зумовили незворотні геополітичні зрушення в системі міжнародних відносин і вплинули на зовнішню політику Білого дому в стратегічно важливих регіонах світу, у тому числі й у Каспійському. Адміністрація новобраного президента Дж. Буша (2000), позиції котрого всередині країни були досить хиткими, після вересневих подій скористалася ситуацією, щоб очолити й використати у своїх національних інтересах боротьбу з тероризмом. У реалізації зовнішньополітичної лінії щодо каспійських республік, а особливо щодо Азербайджану, Білий дім, хоча й продовжив шлях, накресленим попередником Дж. Буша-молодшого – Б.Клінтоном, однак застосовував для цього іншу тактику й інші методи. Так, до 2001 р. Вашингтон надавав перевагу численним перемовинам для вирішення важливих питань, зайняв позицію військового неутручання, діяв через неурядові організації та приватний капітал.

Починаючи з 2001 р. американці збільшили позики закавказьким і середньоазійським країнам як для здійснення модернізації військово-промислового комплексу з метою подальшого використання їхніх баз для своїх військових контингентів, так і для збільшення кредитної залежності республік. Американські бази з'явилися ж саме там, де планувалося проходження стратегічно важливих нафто- й газогонів в обхід Росії, зокрема Баку – Джейхан, Центральна Азія – узбережжя Аравійського моря, аби надавати військову підтримку американським нафтовим компаніям у Каспійському регіоні. Крім того, Вашингтон відмінив або призупинив дію санкцій щодо країн-союзниць. Насамперед мова йшла про тимчасове анулювання 907-ї статті до «Акту на підтримку свободи», яка обмежувала фінансову допомогу Азербайджану зі сторони Білого дому. А це, у свою чергу, посприяло укріпленню американсько-азербайджанських відносин і надало їм нового імпульсу, зробило стратегічними партнерами, заклавши підвалини для тіснішої співпраці в наступному десятилітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Райс К. Незвичайні звичайні люди / Пер з англ. Г.Тарашук / К. Райс. – К.: Темпора, 2011. – 295 с.
2. Жильцов С.С., Зонн И.С., Ушков А.М. Геополитика Каспийского региона / С.С. Жильцов, И.С. Зонн, А.М. Ушков. – М.: Междунар. отношения, 2003. – 280 с.
3. Сборов А., Сысоев Г. Небезвозмездное возмездие / А.Сборов, Г.Сысоев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/285803>.
4. Шайхулліна А. Політика США щодо Азербайджану в 1993-2000 рр. / Аліна Шайхулліна / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Луганськ, 2012. – 20 с.
5. Смирнов А.Н. Российская геостратегия в Закавказье. Предварительные итоги десятилетия / А.Н.Смирнов // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология. Политология. – 2001. – №1. – С.29-43.
6. Сборов А., Сысоев Г. Небезвозмездное возмездие / А.Сборов, Г.Сысоев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/285803>.
7. Арманд А. Буш получил право помогать Азербайджану / Александр Арманд. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.online-gazeta.info/nezavisimaya_gazeta_online.htm
8. Гаджиаде А. «Отношение США к Азербайджану изменилось в лучшую сторону» / Ася Гаджиаде. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.onlinegazeta.info/nezavisimaya_gazeta_online.htm
9. Рзаев Фариз. 907-я поправка: история и перспективы / Фариз Рзаев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jamestown.org/>

10. Жильцов С.С., Зонн И.С., Ушков А.М. Геополитика Каспийского региона / С.С.Жильцов, И.С.Зонн, А.М.Ушков. – М.: Международные отношения, 2003. – 280 с.
11. Сборов А., Сысоев Г. Небезвозмездное возмездие / А.Сборов, Г. Сысоев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc/285803>.
12. Жильцов С.С., Зонн И.С., Ушков А.М. Геополитика Каспийского региона / С.С.Жильцов, И.С.Зонн, А.М.Ушков. – М.: Междунар. Отношения, 2003. – 280 с.